

יהודה אליצור

אנשים ונחלות במנשה ובשבטי ישראל

שבט מנשה הוא השבט הגדול ביותר מבחינת הנחלה שלו. אין בכל שבטי ישראל נחלה שהיא משתווה או קרובה לנחלת מנשה, שנטל משני עברי הירדן; בעבר הירדן המערבי בערך ממֵעֵבַר קבטיה ועד יקנעם בצפון, ובקו שכס-נחל קנה בדרום, ובעבר הירדן המזרחי כל הבשן מן הירמוך צפונה (גולן במערב, מישור הבשן והר הדרוזים במזרח), וגם חלק של מה שנקרא במובן המצומצם ה'גלעד': חלק ניכר של הגלעד הצפוני-מזרחי, חבל ארֶבַד ממחניים עד דרום ים-כינרת. אם כן, זה שבט גדול מאוד, ועיון בפרשת ההתנחלות שלו מלמד הרבה דברים, שכוחם יפה לכל פרשת ההתנחלות.

מאימתי נודעה נחלת מנשה? לכאורה אדם מניח שהארץ התחלקה אחרי שנכבשה בימי יהושע, אבל הכתוב רומז בהרבה מקומות שנחלת מנשה זו ידועה הייתה כבר קודם, עוד לפני הכיבוש. כך למשל אומר הכתוב "ויאמר ישראל אל יוסף... ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי" (בראשית מ"ח, כא-כב). יהיה הפשט אשר יהיה, אין ספק שיש כאן רמז לשכס, שתיפול בנחלת יוסף. אם כן, אנו מוצאים רמז לנחלת יוסף כבר בפי יעקב. שמא תאמר נבואה יש כאן, ויעקב שנתברך ברוח הקודש - ניבא על העתיד לבוא, אבל בספר במדבר מוצאים אנחנו: "בני יוסף למשפחתם מנשה ואפרים. בני מנשה למכיר משפחת המכירי ומכיר הוליד את גלעד" (במדבר כ"ו, כח-כט). למה קרא מכיר בן מנשה לבנו גלעד? מסתבר ש'גונב' לאוזניו, שבניו עתידים לנחול את הגלעד. הגלעד פירושו במובן המצומצם עבר הירדן המזרחי מן הירמוך דרומה, אבל במובן רחב,

* במאמר זה מתפרסמת לראשונה בקובץ מוכר תזה מרכזית מתוך תורתו בעל פה של פרופ' יהודה אליצור ז"ל אשר נפטר בחנוכה תשנ"ח.

המאמר שוכתב מתוך הרצאה שנתקיימה ביום זיכרון לגדעון בן אלחנן ז"ל, בישיבת אור עציון, בכ"ח אב תשמ"א (25.8.1981) ופורסמה לראשונה בחוברת פנימית. מטבע הדברים, המאמר הוא בעל אופי של הרצאה, ללא סקירת דעות אחרות וללא הפניות. פרופ' אליצור מציע כאן פתרון אמונתי לשאלות שמבקרי מקרא טיפלו בהן בדרכים אחרות, אבל הוא מעדיף כדרכו להגיש את משנתו ללא כל פולמוס. ערך: יואל אליצור.

במובן הקדום של המילה, הגלעד כולל את כל עבר הירדן. יש הוראה נרחבת כזאת, למשל, ביהושע כ"ב, ד, שם אומר יהושע לשבטי עבר הירדן: "ועתה הניח ה' אלהיכם לאחיכם כאשר דבר להם ועתה פנו ולכו לכם לאהליכם אל ארץ אחזתכם אשר נתן לכם משה עבד ה' בעבר הירדן". והנה אחר כך במפורש אומר הכתוב: "וישבו וילכו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה מאת בני ישראל משלה אשר בארץ כנען ללכת אל ארץ הגלעד אל ארץ אחזתם" (יהושע כ"ב, ט). זאת אומרת, 'ארץ הגלעד', במובן הרחב הקדום של המילה, היא מקבילה בדיוק ל'עבר הירדן'. אם כן, כשמכיר קורא לבנו 'גלעד' הוא יודע ששם תהיה נחלת בניו; השאלה היא מניין הוא יודע זאת.

כיוצא בזה קוראים אנו בפרשה זו (במדבר כ"ו, כט-לג) ובעוד מקומות על שמות נוספים מן הסוג הזה, שהם בוודאי לא מקרה. הנה אומר שם הכתוב "בני מנשה למכיר... לגלעד... אלה בני גלעד... ושכם משפחת השכמי". שוב אותו גלעד קורא לאחד מבניו 'שכם', מפני שהוא יודע שהוא עתיד לנחול את שכם. "וושמידע... וחפר משפחת החפרי". גם 'חפר' היא עיר ידועה, השוכנת כנראה במערבה של נחלת מנשה ("מלך חפר אחד" יהושע י"ב, יז; "לו שכה וכל ארץ חפר" [מל"א ד', י]). זיהוי ארץ חפר עם מה שנקרא בימינו 'עמק חפר' מקובל על רוב החוקרים.

אף בין בנות השבט מוצאים אנו שם עיר בנחלת השבט. אחת מבנות צלפחד נקראת 'תרצה', ותרצה היא עיר בנחלת מנשה. צלפחד, שבוודאי לא היה נביא, מניין נתגלה לו, שהעיר תרצה תיפול בנחלת שבטו?

צריך להדגיש, כמובן, שבכל המקרים הללו קדם השם הגאוגרפי לשם בית האב הישראלי. חפר ותרצה הם שמות של ערי מלוכה כנעניות ברשימת ל"א מלכי כנען (יהושע י"ב), וגלעד ושכם כבר היו קיימים בשמם בימי יעקב (שכם גם נזכרת בשמה ב'כתבי המארות' - תעודות מצריות מתקופת האבות). לא המקומות נקראו על שם המשפחות, אלא האבות קראו לבניהם על שם המקומות. הווי אומר - במשפחת מנשה כל הסוד הזה גלוי. יודעים הם שהם עתידים לנחול את ארץ חפר ואת הגלעד. השאלה הנשאלת היא מניין הם יודעים את כל זה? הרי הארץ נתחלקה בידי יהושע?

להבנת העניין חשוב שניתן את דעתנו לפרשת בני גד ובני ראובן בסדר מטות (במדבר ל"ב). שני דברים מופלאים בולטים לעין בפרשה זו. האחד, משה מנהל כאן משא ומתן עם בני גד ובני ראובן: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד...". "ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן", "ויאמר בני גד ובני ראובן", "אם יעברו בני גד ובני ראובן" וכו'. בני מנשה אינם שותפים לבעיה, לא לדיון ולא לפתרון. רק בסוף הפרשה הם צצים פתאום - "ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף...". השאלה היא מדוע? הנקודה השנייה היא טיב התוכחה של משה לבני גד ולבני ראובן: "ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן האחיכם יבאו למלחמה

ואתם תשבו פה. ולמה תנואון [תניאון קרי]...?" (במדבר ל"ב, ו-ז). פה יש דבר, שלא שמים לב אליו. רוב הלומדים והקוראים בתורה סוברים לתומם שעיקר הוויכוח הוא הטענה המוסרית - "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה" ? ברם, לאמתו של דבר יש כאן טענה הרבה יותר כבדה - "ולמה תנואון [תניאון קרי] את לב בני ישראל מֵעֵבֶר אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם ה'... כֹּה עָשׂוּ אֲבֹתֵיכֶם בְּשַׁלְּחֵי אֶתְכֶם מִקֶּדֶשׁ בְּרוּנֵעַ לְרֹאוֹת אֶת הָאָרֶץ... ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'..."! (במדבר ל"ב, ז-ט). משה משווה את מעשיהם של בני גד וראובן למרגלים שהסיתו את העם שלא להיכנס לארץ. כשם שהם רצו להישאר במדבר פארן, כך גם אתם רוצים להישאר במקום שלא נועד לכם, מחוץ לארץ שנצטוויתם לרשת ולנחול. הכתוב מדגיש: כל זה נוגע לבני גד ולבני ראובן - לא לבני מנשה! כאן חשוב מאד להביא את דברי חז"ל בתלמוד ירושלמי בכורים (פ"א ה"ח, סד ע"ב): "חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן". מניין לקחו חכמינו אבחנה זו? אם נעיין בפרשת כיבוש עבר הירדן בסדר חקת, נקרא: "וישלח ישראל מלאכים אל סיחן מלך האמרי לאמר. אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם ולא נשתה מי באר בדרך המלך נלך עד אשר נעבר גבלך" (במדבר כ"א, כא-כב). בני ישראל רוצים להגיע לערבות יריחו מעבר לירדן, והם אומרים: פנינו לעבר יריחו, אנחנו רוצים לעבור דרך ארצך, איננו רוצים לכבוש את ארצך. כיון שלא הסכים סיחון ויצא למלחמה - "ויכהו ישראל לפי חרב ויירש את ארצו..." (שם, כד). אבל הנה פסוקים אחדים בהמשך כתוב: "ויפנו ויעלו דרך הבשן ויצא עוג מלך הבשן לקראתם [ארץ עוג היא נחלת מנשה בעבר הירדן] הוא וכל עמו למלחמה אדרעי" (שם, לג). גם כאן מתעוררת שאלה דומה לזו שראינו בפרק ל"ב: מי שרוצה להגיע מעבר הירדן ליריחו, למה לו לעבור דרך הבשן? האם לא די לו לעבור דרך ארץ סיחון בעבר הירדן המרכזי? הווי אומר פרק כ"א מלמד על פרק ל"ב - נחלת מנשה היא מכלל "הארץ אשר נתן לכם ה'" (יהושע י"ח, ג), ואילו נחלות ראובן וגד בדרום עבר הירדן אינן "הארץ אשר נתן לכם ה'".

מניין להם לבני גד ולבני ראובן לדעת שצפון עבר הירדן הוא חלק מן "הארץ אשר נתן לכם ה'" ואילו עבר הירדן המרכזי לא? מהתוכחה החמורה משמע שהיה לבני גד וראובן לדעת שדרום עבר הירדן לא נועד להם וצפון עבר הירדן כן?

פעמים ששאלות חמורות נוספות מאלצות אותנו ללכת בכיוון נכון לפתרון בעיה. בספר בראשית יש שאלה קשה מאוד. הכתוב מספר על אברהם אבינו, כשרדף אחרי מלכי ארם נהריים, "וירדף עד דן" (בראשית י"ד, יד). דן בצפון? והלא אנחנו יודעים שבני דן ביקשו להתנחל בסביבות תל-אביב של היום ולא יכלו, ואז הלכו צפונה, כבשו את ליש וקראו לה 'דן' כשם דן אביהם (יהושע י"ט, מו-מז; שופטים י"ח). אם כן, איך ייתכן שאברהם אבינו רדף עד דן? אף משה רבנו בברכתו אומר "דן

גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג, כב), זאת אומרת, נחלת דן הצפונית היא למרגלות הבשן. שוב יש כאן דבר מוזר לכאורה. מה הוא ההסבר לכל הדברים הללו?

מכיר קורא לבנו גלעד, וגלעד קורא לבניו חפר ושכם, משה רבנו יודע ש"דן גור אריה יזנק מן הבשן", ותורת משה מעידה על אברהם - "וירדף עד דן". בני גד ובני ראובן צריכים לדעת שארץ סיחון איננה "הארץ אשר נתן לכם ה'", ואילו ארץ עוג שבצפון היא ארץ היעודה לבני מנשה. משה הוא נביא, "סוד ה' ליראיו" (תהילים כ"ה, יד), אך מניין לבני גד וראובן רועי המקנה, מניין להם לדעת את כל הסודות האלו - שעבר הירדן המרכזי - לא, וצפון עבר הירדן - כן? הרי הארץ טרם נתחלקה?

אלא מכאן אנו למדים כלל גדול וחשוב מאוד, והוא שאמנם הארץ נתחלקה בפועל בימי יהושע בן נון, אבל כשמשה רבנו אומר (במדבר ל"ב, ז) "הארץ אשר נתן להם ה'..." זוהי מפת ארץ כנען של תקופת האבות.

בואו נחשוב רגע: יעקב אבינו ובניו מתהלכים בארץ כנען, כל משמעות חייהם היא שהארץ הזאת תינתן לזרעם לנחלה. עלינו לתת את דעתנו לכרקטריסטיקה של בני יעקב. אנחנו מכירים את אופיים מתוך פשוטו של המקרא. היו אלה אנשי מעשה בעלי תושייה, אנשים שעניניהם פקוחות, אוזניהם קשובות ושגם לא חסרו טמפרמנט, גם קצת קנאה ושנאה ביניהם. האם יתואר שבני אדם מהסוג הזה מתהלכים בארץ כנען לאורכה ולרוחבה, מעדולם לכזיב, עד באר לחי רואי בנגב הרחוק ועד שכם ודותן בצפון, והם מכירים היטב את הארץ, האם יתואר שהם לא מתעניינים בחלוקת הארץ? אומרים להם: אתם האבות שצאצאיהם יירשו את הארץ, האם לא יעלה על דעתם לשאול - צאצאיי יירשו את הארץ, איזה חלק של הארץ יירשו? הרי עשרות שנים הם מתהלכים בארץ ויש להם כבר בנים...

לכן, מסתבר מאוד מה שהחומש מלמד - שהייתה קיימת, מתקופת יעקב אבינו, מפה של חלוקת הארץ. מובן שאי אפשר לחלק בדיוק, אין איש שיודע בימי יעקב אבינו כמה יהיו בני שמעון וכמה יהיו בני מנשה, אבל באופן כולל, בני יעקב חלקו ביניהם את הארץ. כשיהודה ירד מאת אחיו וניסה להתערות בארץ, הלך וישב לו בכזיב ובעדולם, בתמנה ובעינינים, אשר כפי הנראה יועדו לו, ואכן נפלו בחלקו בימי יהושע (ט"ו, לג-לה). כיוצא בדבר, ידע יששכר שהעיר שִׁמְרוֹן תהיה בגבול נחלתו וקרא את שם בנו שִׁמְרוֹן (בראשית מ"ו, יג). בסופו של דבר ניתנה העיר עצמה לשבט השכן, זבולון (יהושע י"ט, טו), ואילו נחלת יששכר גבלה בה מדרומה. אף מנשה ידע באופן כללי שזרעו יירש את הגלעד ועוד חלקים מסוימים בארץ. מה יהיו הגבולות המדויקים ומה יהיה גודל הנחלה לא ידעו עדיין, זה היה בחיק העתיד של תקופת יהושע, אבל הבסיס נקבע בבית יעקב. הם ידעו: מנשה ינחל פה, ופה ינחלו ראובן

וגד. היכן הייתה הנחלה המיועדת לבני גד ולבני ראובן אין אנחנו יודעים, מפני שראובן וגד שינו, ועל כן הכעס של משה רבנו.

משה רבנו אומר בסדר מטות (במדבר ל"ב, ז): "ולמה תנואון [תניאון קרי] את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'". הפירוש הוא: אתם בני גד וראובן הרי יודעים שהייתם צריכים לנחול בעבר הירדן המערבי (הלוואי והיינו יודעים היכן) ואתם משנים את המפה הזאת. "כה עשו אבותיכם" - מעשיכם כמעשה אבותיכם, שאמרו אין אנו רוצים להיכנס לארץ, כמעשה המרגלים שאמרו: אנו רוצים להישאר במדבר פארן.

נחזור לדן. נחלת דן הצפונית, כך מקובל להבין, לכאורה היא בדיעבד, כיוון שבני דן לא הצליחו להיאחז בסביבות חבל הירקון, הלכו צפונה וכבשו את ליש. זו טעות. הם לא הלכו במקרה צפונה! הם הלכו צפונה, מפני שלאמתו של דבך לכתחילה היו צריכים לנחול בצפון, בארץ מעיינות הירדן. התהפוכות החלו כאשר בני גד ובני ראובן שינו ולמעשה אמרו - אין אנו חפצים עוד במפה של מסורת האבות, אנחנו רוצים לשבת בעבר הירדן המזרחי-דרומי. מה קרה על ידי כך? מפת הארץ נשתנתה, היא נתקצרה. בכיוון צפון - הייתה צריכה להשתרע עד "לבא חמת" (במדבר ל"ד, ח), אבל לא השתרעה עד שם מפני שנתרחבה בקו מזרח-מערב. כך יצא שחלקים גדולים של צפון הארץ לא נכבשו. בסופו של דבר, נתחלקה הארץ בחלוקה דומה לתכנית המקורית, אבל לא זהה לה. אחד ההבדלים הגדולים ביותר בין התכנית לבין החלוקה המעשית היה נחלת זבולון. מתחילה יועד זבולון לשכון לחוף הים עד צידון (בראשית מ"ט, יג; דברים ל"ג, יח-יט), במציאות לקח אשר נחלה זו (יהושע י"ט, כד-לא; שופטים ה', יז) וזבולון הצטמצם בגליל התחתון (יהושע י"ט, י-טז ושם לד). מכוח השינויים הכלליים אף גורלו של דן נשתנה ונחלתו נקבעה בשפלה ובחוף, בצרעה ואשתאול, עקרון, שעלבים ויהוד ובני ברק עד יפו. ייתכן לשער שחלק זה הוא הוא שהיה צריך לנפול לכתחילה בחלק גד וראובן.

בני דן ניסו להיאחז בחבל ארץ זה ולא הצליחו. משלא הצליחו אמרו: אבל הלא האמת היא שאנחנו היינו צריכים להתנחל בצפון, לכן הלכו צפונה וכבשו את הנחלה שבאמת נועדה להם מימי יעקב ובניו. זהו פירושם של דברי משה רבנו: "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג, כב), וזהו הפשט של "וירדוף עד דן". התורה נכתבה בימי משה רבנו. משה עוד לא ידע, כפי הנראה, שעתידים בני דן לנסות להתנחל בחבל הירקון. הידיעה וההערכה של ימי משה, המעוגנת במסורת שמימי האבות, אמרה שנחלת בני דן היא בצפון. התורה אומרת שאברהם אבינו רדף עד דן, כלומר עד אותו חבל ארץ שנודע מימי יעקב לשבט דן.

שאלה: איך ההסבר הזה מתיישב עם חלוקת הנחלות על פי גורל בימי יהושע?

תשובה: זו שאלה טובה מאוד, עם הגורל יש עוד קושי. הכתוב אומר "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" (במדבר כ"ו, נד), ומיד אתה שואל: מה פירוש הדבר? אם הגורל קובע הכול, לא הייתה התורה צריכה לומר לרב תרבו ולמעט תמעט, הרי זה אוטומטי על פי גורל.

את התשובה אנחנו מוצאים ביהושע י"ח, ד-ה. יהושע שלח שלושה אנשים מכל שבט - "ויקמו ויתהלכו בארץ ויכתבו אותה לפי נחלתם ויבאו אלי. והתחלקו אתה לשבעה חלקים..." חכמים אמרו ששבע שנים חלפו עד שנשלם הסקר. אילו היה זה עניין של הגורל, ששמים שני כובעים ומוציאים מפה ומשם ומסמנים, מדוע נדרשו שבע שנים? אפשר לעשות זאת בחמש דקות! אלא הכתוב אומר שהוא שלח אנשים שכתבו את הארץ - פירושו של דבר: כמה זיתים יש, כמה כרמים יש, כמה מים, כמה בתים בנויים, כמה אתרים תפוסים על ידי הכנענים וכו' - "ואתם תכתבו את הארץ שבעה חלקים והבאתם אלי הנה ויריתי לכם גורל פה לפני ה' אלהינו" (יהושע י"ח, ו). מדובר, אם כן, בפעולה מקצועית וממושכת. נשאלת אפוא השאלה מה מקום יש לגורל, אם הם כבר עשו את המלאכה? והתשובה: גורל, פירושו כמו בשמואל המושח תחילה את שאול למלך ואחר כך מכנס את העם ומפיל גורל: "וילכד שבט בנימן... שאול בן קיש..." (שמ"א י', כ-כא). הווי אומר, הגורל מאשר. כדאי לנסות להבין איך פועל הגורל באופן עצמאי. ביהושע ז' כתוב שמצאו את עכן על פי הגורל. הכתוב מתאר כיצד עשו את זה: "וישכם יהושע בבקר ויקרב את ישראל לשבטיו וילכד שבט יהודה. ויקרב את משפחת יהודה וילכד את משפחת הזרחי ויקרב את משפחת הזרחי לגברים וילכד זבדי. ויקרב את ביתו לגברים וילכד עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה" (יהושע ז', טז-יח). רואים מכאן כיצד התנהל הדבר: הגורל איננו אומר עכן בן כרמי ואיננו מרצה לגאוגרפיה; הגורל עונה 'הן' או 'לא' על שאלה מנוסחת. למשל, מה פירוש "וילכד שבט יהודה"? כששאלו - 'ראובן? התשובה הייתה 'לא', 'שמעון' - 'לא', 'לוי' - 'לא', 'יהודה' - 'כן'. אחר כך שאלו באותו סדר כל משפחות יהודה: 'משפחה זו' - 'לא'... 'הזרחי' - 'כן'. וכן הלאה; כלומר הגורל מאשר דבר שאתה מכין לו, עונה 'הן' או 'לא'. גם מן ההיבט הרעיוני מתבקשת מסקנה כזאת - האמנם ניתנו לישראל נביאים, אורים ותומים וגורל כדי לשחרר את העם מן הטרחה? לכאורה, החיים נעשים פשוטים ונעימים ואין אתה צריך לעמול, לא למדוד, לא לשקול ולא לחשב. אתה ישן על מיטתך והגורל עושה את המלאכה במקומך. השקפת עולמו של המקרא בוודאי לא תסכים לפשטנות שכזאת. כל התורה כולה בנויה על האדם המצווה ועושה ונוטל אחריות. אפילו בנס המופלא של המן, לחם היורד מן השמים, אנו מוצאים "שטו העם ולקטו זטחנו ברחים או דכו במדכה ובשלו בפרור ועשו אתו עגות" (במדבר י"א, ח). לכאורה למה הקדוש ברוך הוא, שלא ייפלא ממנו דבר, אינו מוריד מן מוכן לעם? למה הוא צריך לתת לבנות ישראל היקרות לטרוח, לדוך במדוכה, לטחון ולאפות? האגדה כבר עושה את הטובה הזאת

לבני ישראל, אבל הפשט מחייב אותם לעבוד. נסים לא נבראו על מנת לפטור את בני האדם מעמל ומעשיית דברים שצריכים להיעשות. הגורל הוא אות ממרום.

סוף דבר: כיצד יחלקו את הארץ, באיזה חבל ארץ תהיה הנחלה, זאת ידעו מימי יעקב אבינו. כפי שראינו בני גד וראובן שינו את המפה ועקב השינויים האלה חלו עוד שינויים. כשבאו הדברים לכלל מעשה, הלכו אנשים משך שבע שנים, טרחו ויגעו, עד שקבעו כמה עצים יש, כמה גפנים יש, כמה זיתים יש וכו' וכו' וחילקו חלוקה שיטתית. אחר כך באו לשילה, ושם היה צריך לבוא לידי הסכמה לאומית על הגבולות. אנחנו מכירים את ישראל קדושים, איפה כבר קרה שכל ישראל הסכימו, זה אולי הנס הגדול ביותר... יש באגדה רמזים לוויכוחים שבוודאי ליוו את חלוקת הארץ - "לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות" (בבלי מגילה ו ע"א). השאלה היא איך זה קרה באמת? איך הושגה ההסכמה?

כאן מקומו של הגורל. אחרי שהארץ נתחלקה בשיטה, בתבונה, בחשבון ובעבודה מייגעת של שנים, בא יהושע והשליך גורל. הוא אמר מעין דבר כזה - 'ה' אלוקי ישראל, נותנים אנחנו לשבט פלוני חלק פלוני. היטבנו עשות אם לא? התשובה הייתה יכולה להיות - 'היטבתם'. ואם לא, אם טעו, יכול להיות שהגורל אמר 'לא', והיו צריכים לתקן. אבל, על כל פנים, הגורל לא חילק את הארץ, הגורל הוא לא מכונה שעובדת במקום ישראל.

את הכיבוש ואת החלוקה ואת העבודה היו צריכים אבותינו הקדושים לעשות בעמל כפיהם וביגיעת תבונתם. הגורל - אישר. חלוקת מנשה מלמדת אותנו, אפוא, כמה וכמה גופי תורה בפרשת ההתנחלות של שבטי ישראל בארץ.